

определены проблемно-тематические уровни, уделено внимание символичности произведения и специфике подачи материала.

Ключевые слова: роман, жанровые особенности, лейтмотив дороги, город, образ, символ, микросреда.

Gavrysh I. P. Artistic searches of M. M. Tsukanova in the genre of novel

The article examines a passage from the novel „The Casting” with the genre specialities. Basic attention is concentrated on the holistic study of the characters of the protagonists, in particular the dynamics of disclosure of Maryna Knysh character is considered in the connection with the moving to the city and casting to the opera. Also in the article, it is outlined the problem-thematic levels, paid attention to symbolism of the work and the specific presentation of material.

Key words: novel, genre specialities, keynote of road, city, character, symbol microenvironment.

Стаття надійшла до редакції 08.01.2013 р.

Прийнято до друку 24.01.2013 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Філоненко Н. М.

УДК821.112.2. – 3.09

Н. В. Жила

**ЗАСАДИ ЦИКЛІЗАЦІЇ КНИГИ „ПЕРЕД МЕТАМОРФОЗОЮ”
Е. ШТРІТТМАТТЕРА**

Німецький письменник Ервін Штріттматтер (1912 – 1994) належить до таких видатних німецьких митців ХХ століття, як Б. Брехт, А. Зегерс, К. Вольф, Г. Белль та інші. Штріттматтерознавці (С. Львов, Л. Копелєв, К. Шахова, Л. Симонян, Л. Маркелова, Г. Шуберт, Е. Цак, Ф. Мейєр-Госау, Х. Панкоке, Б. Хаймбергер, Г. Дроммер та інші) звертались до вивчення романів „Погонич волів” (1951), „Тінко” (1955), „Чудодій I – III” (1957/1973/1980), „Оле Бінкопп” (1963), „Крамниця Г” (1983), а також збірки малої прози „Поні Педро” (1959), „Шульценгофський календар усякої всячини” (1966), „3/4 зі ста маленьких історій” (1971), „Блакитний соловей, Або початок чогось” (1972). Літературознавці відзначили жанрове різноманіття творів Е. Штріттматтера, їх широкий ідейно-тематичний діапазон, увагу митця до зображення повсякденного життя „маленької людини”.

філософічність, поетичність художньої мови, експерименти письменника в галузі образності.

Поза увагою науковців залишилась пізня проза Е. Штрітматтера, зокрема опублікована після смерті автора книга „Перед метаморфозою” (2002), до якої німецькі критики й дослідники звертались лише в окремих статтях і рецензіях. Мала проза циклу „Перед метаморфозою” досі не перекладена українською і російською мовами, а тому мало відомі вітчизняному читачеві.

Отже, актуальність нашого дослідження зумовлена відсутністю спеціальних досліджень пізньої прози Е. Штрітматтера та важливістю вивчення тенденцій розвитку літературного процесу другої половини ХХ століття, зокрема в німецькій літературі. Тим більше, як стверджує вітчизняний науковець В. Костюк, на початку ХХ століття поява різноманітних прозових „малих жанрів”, засвідчила „розпорошення” сталих жанрових форм” [2, с. 9].

Завданням для даного дослідження стало розкриття жанрових особливостей пізньої малої прози Е. Штрітматтера (засади циклізації малих жанрів).

Книга „Перед метаморфозою” Е. Штрітматтера є досить своєрідною у плані жанротворення. У підзаголовку до цієї книги письменник зазначив, що це нариси („Vor der Verwandlung. Aufzeichnungen”). За визначенням автора, „Перед метаморфозою” – цикл малих прозових форм. Під циклом у даному дослідженні будемо розуміти (на основі ряду праць Б. Ейхенбаума, В. Тюпи, М. Дарвіна та інших) наджанрову єдність, що має стійкий тип структури, яка іноді тяжіє до великих жанрових форм („поемної”, „романної”). Кожний твір, який входить до циклу, може існувати як самостійна художня одиниця, але поза циклом вона є позбавленою частини своєї естетичної значущості. Циклу притаманні такі ознаки: наявність кількох творів, поєднаних між собою внутрішніми смисловими зв'язками; монтажна композиція, що забезпечує асоціативний зв'язок між текстами; концептуальність, що залежить від розміщення творів у циклі і характеризується вираженим ставленням автора до оточуючого світу; розвиток центрального мотиву; спільність ряду системних елементів циклу (жанрових, стильових, образних, інтонаційних тощо).

Незважаючи на те, що вся книга має назву „Перед метаморфозою”, а твори, які увійшли до книги, не мають заголовків (частини тексту відділені одна від одної пропущеним рядком), вважаємо, що ці твори становлять цикл творів малої прози.

Кожна структурна одиниця книги може у змістовому плані існувати окремо, тому що вона є самодостатнім цілим із власними фабулою, сюжетом, композицією, структурою художніх образів тощо. Сам автор, виступаючи протягом всієї книги розповідачем (Ich-Erzähler), для надання змістової завершеності кожному твору час від часу нагадує подробиці певних подій і вчинків персонажів. Наприклад, повертаючись

до розповіді про Ернстле, письменник зазначає: „Ернстле – син Вільгельмінеле” [9, с. 106]. В оповіданнях про події власного життя автор конкретизує дату, місце подій, визначає тему того, про що йтиметься далі: „Зараз знову повертаюсь до часу перед тією останньою осінню того року, коли трапилось нещастя і був мій день народження, до року дев'яносто другого” [9, с. 97] тощо. Отже, ознайомившись із будь-яким твором книги „Перед метаморфозою” навіть поза загальним контекстом, можна досить повно сприйняти його зміст і зрозуміти те, що хотів автор у ньому висловити.

За домінуючими ознаками твори з книги „Перед метаморфозою” можна визначити як оповідання. При детальному дослідженні можна виокремити різновиди оповідань у циклі: власне оповідання, календарна історія, коротка історія, концентроване оповідання, нарис, твір-роздум тощо. Твори книги „Перед метаморфозою” поєднані автором в єдине ціле темою, яка акцентована заголовком: „перед метаморфозою” означає, якщо спиратись на слова дружини письменника, „перед переходом у іншу форму” [9, с. 173], тобто перед смертю. Митець „вчиться старіти” [9, с. 44], а всі ті історії, які він розповідає у книзі „Перед метаморфозою”, пов'язані з власним досвідом Е. Штріттматтера як людини і художника слова.

В. Костюк, визначаючи своєрідність розвитку і функціонування фрагменту і фрагментарності, робить висновок, що фрагменти у збірнику – „завершені конструкції, але глибина їхньої змістовної структури розкривається лише в контексті твору, циклу, стосовно до яких вони елемент системи” [2, с. 5]. Саме таке явище спостерігається і в книзі „Перед метаморфозою”. Зміст окремого оповідання зрозумілий і поза іншими історіями, але втрачається загальна атмосфера цілого контексту, не доступні ідея і творчий задум митця – показати світ із висоти власного життєвого досвіду. Книга „Перед метаморфозою” Е. Штріттматтера, таким чином, є циклом короткої прози.

Можна подивитися на книгу „Перед метаморфозою”, визначену нами як цикл малої прози, з боку можливості віднесення її до більшого за обсягом жанру. Але текст книги не можна вважати великою жанровою формою (романом чи повістю) через ряд певних причин: по-перше, автор не дає жодного повністю відтвореного образу (чи то головні чи другорядні персонажі), а розкривається тільки якась окрема риса персонажа; по-друге, події зображуються фрагментарно, в основному за допомогою асоціативного їх зчеплення; по-третє, не простежується жодна сюжетна лінія крізь низку оповідань (кожне оповідання має свою сюжетну лінію) тощо.

Визначивши книгу „Перед метаморфозою” як цикл малої прози, слід зауважити, що, з одного боку, оповідання можуть існувати окремо, а з іншого, для повного розуміння концепції митця – мають сприйматися в контексті як частини єдиного цілого. Через те, що оповідання пов'язані автором у цикл, вони мають і єдину композиційну будову. Про задум

книги „Перед метаморфозою” Е. Штріттматтер писав: „Зараз я мушу налаштувати себе на життя пенсіонера <...>, *тренуватися* і *пильнувати*, щоб не впасти в яму, в якій проживає депресія. Але два дні тому напросилося натхнення. Моя нова книга, чи не повинна вона називатися *Перед метаморфозою?* <...> Ні, ні, ні, жодного роману” [9, с. 11 – 12]. Кінець книги лишився відкритим тому, що письменник просто не встиг дописати книгу.

Важливим аспектом вивчення засад циклізації пізньої малої прози письменника є дослідження графічних засобів. „При аналізі художнього твору, – зауважив літературознавець В. Семенов, – необхідно враховувати можливості свідомого прояву письменником творчої індивідуальності у відборі графічних засобів і композиції графічних елементів” [4, с. 1].

Питання, пов’язане з використанням Е. Штріттматтером графічних засобів для більш ефективного виявлення творчого задуму в малій прозі, донині не отримало розробки у працях науковців. Хоча сама проблема не є новою для німецької літератури, адже нехтування знаками пунктуації, виділення слів курсивом, написання всіх слів з маленької літери тощо – творчі принципи експресіонізму („мистецтво вираження” [8]). Ця мистецька течія відіграла значну роль у літературі Німеччини на початку та в другій половині ХХ століття, засвідчивши відмову від традиційних норм правопису та пунктуації з метою якнайповнішого вираження себе (Б. Бауманн [6], Т. Кестер [7] та інші). Означені принципи експресіонізму знайшли місце в творчості багатьох німецькомовних прозаїків другої половини ХХ століття: А. Андреша, Г. Артманн, Г. Асмоді, Р. Ауслендер, І. Бахманн, Т. Бернгарда, Д. Дері, М. Фріша, У. Йонсона та інших.

Графічні форми тексту мають додаткове семантичне значення при з’ясуванні ідейного плану, а отже, жанрових ознак твору (М. Мірошникова [3], С. Тарасова [5]).

Графічні засоби можна вважати характерною рисою стилю багатьох творів малої прози Е. Штріттматтера: виділення курсивом або великими літерами певних слів, словосполучень, речень; подеколи відсутність знаків пунктуації; написання всіх слів з маленької літери тощо. При визначенні основних функцій виділення курсиву в оповіданнях письменника доречним стане підхід, запропонований російською дослідницею літератури І. Борисовою [1, с. 4].

У малій прозі Е. Штріттматтера курсивом може бути позначене одне слово („wo etwas *Lyrisches* auf sie gelauern hat” [9, с. 124]), словосполучення („ich möge etwas mit dem Titel *Ein letzter Sommer schreiben*” [9, с. 2]) або ціла фраза („*Gesundheit wünscht dir dein dir liebender Großvater*” [9, с. 139]).

Виділення курсивом (користуючись термінологією І. Борисової [1]) наділені автором рядом функцій. Найчастіше зустрічаються виділення курсивом з функцією характеристики внутрішнього світу,

психологічного стану персонажів („Але *молодий багатонадійний критик*, який брав у мене інтерв'ю до дня народження, різко нагримав на мене” [9, с. 71] тощо).

Маркування обставин, за яких відбувалась зображувана подія, допомагають авторові, на нашу думку, акцентувати конкретні суспільно-політичні умови („*боротися* за те, щоб Берлін знову став *столицею рейху*” [9, с. 73]; „це було в перший раз, що я читав у церкві <...>, але не з *ідеологічних причин*” [9, с. 157]; „перед читанням я був зобов'язаний отримати *гарний сніданок*” [9, с. 147]); втручання в життя людини містики („Бог або те велике невідоме *Воно*” [9, с. 77]).

У малій прозі циклу „Перед метаморфозою” Е. Штрітматтера важливу роль виконує маркування „чужого слова” – іншомовних слів і висловів: русизмів („*Wolga*” [9, с. 87], „*Moskwitschs*” [9, с. 88], „*Towarischtschi*” [9, с. 85], „*Televisor*” [9, с. 74]), англіцизмів („*Fans*” [9, с. 70], „*Marketing*” [9, с. 72], „*shops*” [9, с. 119], „*Slipper*” [9, с. 130], французьких слів („*Routinier*” [9, с. 144]), які використовуються для показу своєрідності побуту іншої країни. Також в оповіданнях Е. Штрітматтера введено „внутрішні” (термін І. Борисової) цитати, тобто в розповіді персонажа курсивом виділена фраза, запозичена з мови іншого героя того ж твору (наприклад: „ті недоброзичливі журналісти, які назвали мене в своїх газетах *Консалік Сходу*” [9, с. 140]).

З допомогою курсиву акцентовано функцію мовленнєвої характеристики персонажів, наближення мови персонажів до розмовної через те, що в ній наявні якісь особливості у вимові або вживанні лексики („auf die Rückseite hatte die Großmutter ihren Glückwunsch an das *Geburtstagskind*” [9, с. 115]; „Daheim auf der Heide hieß der Vorgang *eene Kuh uffheben*” [9, с. 37])

Не дуже часто застосовує Е. Штрітматтер курсив з метою прогнозування сюжету. Виділені письменником на початку оповідання слова (словосполучення, речення) пов'язані із подальшою їх роллю в розгортанні розповіді. Автор пише: „Видавці піднесли *сюрприз до дня народження*” [9, с. 70]. Далі подано докладну розповідь про те, який саме подарунок підготували у видавництві Е. Штрітматтерові до дня народження.

Функцію прогнозування сюжету забезпечують також маркування окремих понять, значення та вживання яких пояснюються автором на власний розсуд („*Фанати*, кожний німець, хто усвідомлює моду, знає сьогодні, що під цим словом мається на увазі” [9, с. 71]).

Письменником виділені назви книг і творів різних авторів („*Paris – ein Fest fürs Leben*” [9, с. 51] Е. Хемінгуея; „*Die junge Garde*” [9, с. 87] Фадєєва; „*Mein Kampf*” [9, с. 81] А. Гітлера; імена персонажів („*Die Amerikanische*” [9, с. 121]), назви періодичних видань („*Hamburger Morgenpost*” [9, с. 83], „*Berliner Leben*” [9, с. 106], „*Berliner Morgenpost*” [9, с. 106], „*Bezirkszeitung*” [9, с. 146]) тощо.

Е. Штріттматтер також виділяє назви власних творів і книг, це відбувається при кожному їх згадуванні під час розповіді („*Laden*” [9, с. 6, 22, 29, 145], „*Laden III*” [9, с. 11, 49, 62, 63], „*Vor der Verwandlung*” [9, с. 12], „*Ole Bienkopp*” [9, с. 62], „*Die blaue Nachtigall oder Der Anfang von etwas*” [9, с. 144], „*Selbstermunterungen*” [9, с. 216]). Отже, курсивні виділення в тексті виявляють інтертекстуальні зв'язки оповідань митця з іншими творами, викликають у читачів асоціації з культурою доби.

Письменник звертає увагу читачів у своїх оповіданнях на підписи („листи закінчувалися постійно пустою фразою *Здоров'я бажає тобі твій тебе люблячий дідусь*” [9, с. 139]). Це сприяє наближенню читачів до конкретних моментів життя персонажа.

У частині виділених слів (словосполучень, фраз) у малій прозі письменника велику роль відіграє підтекст, тобто автор створює ефект навмисної недомовленості, неназваності, невизначеності з метою додаткової характеристики різних осіб, предметів, явищ тощо. Курсив в оповіданнях циклу „Перед метаморфозою” створює додатковий наголос на слові (словосполученні) в контексті фрази („Читачі моїх книжок, навіть *депутати* даної держави” [9, с. 117]). У деяких випадках автор, не називаючи місцевості, позначає приміщення („*In der Stallstube*” [9, с. 31]).

У циклі оповідань „Перед метаморфозою” автор звертається до курсиву стримано, в багатьох оповіданнях цей графічний засіб зовсім відсутній. Отже, курсив отримує глибоке змістовне навантаження, тому що одне або кілька виділених слів привертають увагу читачів з першого погляду. В інших збірках малої прози письменник використовує поряд із курсивом виділення великими літерами.

Своєрідною ознакою стилю Е. Штріттматтера є також відсутність пунктуаційних засобів виділення, по-перше, діалогу, а по-друге, внутрішніх монологів персонажів. Автор не використовує лапки в обрамленні фраз діалогу і часто не виокремлює з абзацу висловлювання або діалоги діючих осіб.

Як зазначила М. Мірошникова, письменники не вважають за потрібне графічно виділяти пряму мову через її органічне поєднання з тканиною всього художнього твору [3]. Це стосується і пізньої прози Е. Штріттматтера:

„Gleich nach elf Uhr stellte sich Ernstle zum Mittagessen ein.

Noch bissel früh, Ernstle.

Nein, genau Mittag. Woher er das wüßte, ohne Uhr” [9, с. 79].

Така манера письменника впливає, на нашу думку, на сприйняття змісту твору, привертаючи увагу читачів до своєрідності композиції оповідання, акцентуючи важливі аспекти для розкриття ідеї твору. Наведені приклади використання митцем поезики експресіонізму стали одним із важливих засобів циклізації книги „Перед метаморфозою”.

Своєрідність циклу малої прози „Перед метаморфозою” полягає й у специфічній організації: основу розповіді становить діалог між

автором-оповідачем з уявним читачем („ти вже бачиш”, „поговоримо знову про Вільхельмінеле”, „і ще одне, що я хочу вам сказати” тощо) або автором-оповідачем з персонажем, що стосується переважно книги „Перед метаморфозою” („Звідки ти це знаєш, Вільхельмінеле?”). Залучаючи читача (чи персонажа) до діалогу, оповідач розкриває сутність подій, фактів, поведінки героїв. Так, у спілкуванні із Вільхельмінеле, письменник-оповідач з'ясовує подробиці історії свого будинку, а точніше, його перших господарів, життя самої співрозмовниці та її родини, умови розвитку країни тощо.

Отже, здійснений нами аналіз засад циклізації книги „Перед метаморфозою” Е. Штріттматтера дозволяє зробити такі висновки. Твори циклу „Перед метаморфозою”, які є самодостатнім цілим і можуть існувати окремо, за домінуючими ознаками визначено як оповідання у його різновидах: власне оповідання, календарна історія, коротка історія, концентроване оповідання, нарис, твір-роздум тощо.

Пізня проза Е. Штріттматтера засвідчує зміни в стильовій манері митця, в якій поряд із міметичними засобами важливу роль відіграють модерністські прийоми письма. У пізній творчості письменника втілено експресіоністські (графостилістичні) прийоми формотворення оповідань: відмова від пунктуаційних знаків, виділення діалогів, написання слів з маленької літери, маркування важливих в ідейному навантаженні моментів твору (слів, словосполучень, речень, абзаців тощо).

Перспективою даного дослідження може стати чітке жанрове розмежування творів малої прози циклу „Перед метаморфозою” Ервіна Штріттматтера.

Список використаної літератури

- 1. Борисова И. М.** Курсив в прозе А. П. Чехова [Електронний ресурс] / И. М. Борисова // Вестник ОГУ. – Режим доступа : http://vestnik.osu.ru/2004_11/0.pdf.
- 2. Костюк В. І.** Поетика фрагменту і художня цілісність твору : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.06 – „Теорія літератури” / В. І. Костюк. – К., 2000. – 17 с.
- 3. Мирошникова М.** Разговорный синтаксис как стилистическая особенность современной прозы [Электронный ресурс] / М. Мирошникова. – Режим доступа : <http://seelrc.org/glossos/issues/2/miroschnikova.pdf>.
- 4. Семенов В. Д.** Поэтическая графика [Электронный ресурс] / В. Д. Семенов // Введение в литературоведение. – Режим доступа : <http://www.philol.msu.ru/rus/kaf/tlit/sem/cont/grafika.htm>.
- 5. Тарасова С. В.** Новый взгляд на малую прозу [Электронный ресурс] / С. В. Тарасова. – Режим доступа : <http://www.ssu.samara.ru/~vestnik/gum/2003web1/litr/200310602.html>.
- 6. Bauman B.** Deutsche Literatur in Epochen / B. Bauman, B. Oberle. – [2 Aufl.]. – Ismaning : Max Huber Verlag, 1996. – 386 s.
- 7. Köstner T.** Deutsche Literatur [Электронный ресурс] / T. Köstner. – Режим доступа : http://www.cpw-online.de/lemmata/deutsche_literatur.htm.
- 8. Mennicke R.** Die Epoche des

Expressionismus [Электронный ресурс] / R. Mennicke. – Режим доступа : http://mitglied.lycos.de/ralph_mennicke/Diverse_Abandlungen/Der_Expressi onismus_in_der_Literatur.html. 9. Strittmatter E. Vor der Verwandlung. Aufzeichnungen / E. Strittmatter. – Berlin : Aufbau-Verlag GmbH, 2002. – 173 s.

**Жила Н. В. Засади циклізації книги „Перед метаморфозою”
Е. Штріттматтера**

У статті досліджено засади циклізації книги „Перед метаморфозою”, твори якої – самодостатнє ціле, за домінуючими ознаками вони – різновиди оповідань. У пізній творчості письменника втілено прийоми модернізму у формотворенні оповідань (відмова від пунктуаційних знаків, маркування слів, речень, абзаців тощо).

Ключові слова: цикл, жанр, мала проза, графостилістичні засоби.

**Жила Н. В. Основи циклізації книги „Перед метаморфозою”
Е. Штріттматтера**

В статті досліджені основи циклізації книги „Перед метаморфозою” Е. Штріттматтера, произведения которой – самодостаточное целое, за доминирующими признаками они – разновидности рассказов. В позднем творчестве писателя воплощены приемы модернизма в формообразовании рассказов (отказ от пунктуационных знаков, маркировка слов, предложений, абзацев и т.д.).

Ключевые слова: цикл, жанр, малая проза, графостилистические средства.

**Zhyly N. V. Fundamentals of cyclization of the book „Before the
Metamorphosis” by E. Shtrittmatter**

This article deals with the fundamentals of cyclization of the book „Before the Metamorphosis” by E. Shtrittmatter, the works of which are combined into a self-sufficient entity, their form is defined as short stories for their dominant features. Modernism techniques in the formation of the stories (the refusal of punctuation marks, marking of words, sentences, paragraphs, etc.) are embodied in the late writer’s works.

Key words: cycle, genre, small prose, graphic-stylistic means.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2013 р.

Прийнято до друку 24.01.2013 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Філоненко Н. М.